

**YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ
SEMPOZYUMU
19-20-21 NİSAN 2018
BİLDİRİ KİTABI**

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL

Öğr. Gör. Aykut KAR

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet BÜYÜKAKSOY

Dr. Öğretim Üyesi Ayşen MÜDERRİSOĞLU

**YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ
SEMPOZYUMU
19-20-21 NİSAN 2018
BİLDİRİ KİTABI**

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL

Öğr. Gör. Aykut KAR

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet BÜYÜKAKSOY

Dr. Öğretim Üyesi Ayşen MÜDERRİSOĞLU

ISBN: 978-605-68880-0-7

Yayımlanan bildirilerin içerikleriyle ilgili yasal sorumluluklar yazarlarına aittir.

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ
SEMPOZYUMU

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Prof. Dr. Tülay ALİM BARAN
Dr. Öğretim Üyesi Ahmet BÜYÜKAKSOY
Dr. Öğretim Üyesi Ayşen MÜDERRİSOĞLU
Öğr. Gör. Aykut KAR

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Yeditepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Tülay ALİM BARAN
Yeditepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Karcaubay SARTKOCALI
Türk ve Altay Araştırmaları Merkezi Müdürü/Kazakistan

Prof. Dr. Tsendiin BATTULGA
Moğolistan

Prof.Dr. Kubatbek TABALDİYEV
Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan

Prof.Dr. Bereket KARİBAYEV
Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan

Prof.Dr. Talas OMARBEKOV
Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Marmara Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Aydın USTA
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Türkiye

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU 19-20-21 NİSAN 2018 BİLDİRİ KİTABI

Prof. Dr. Olcobay KARATAEV
Kastamonu Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ
Hacettepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Abdulvahap KARA
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Ekrem KALAN
Akdeniz Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Dokuz Eylül Üniversitesi/Türkiye

Doç.Dr. Alparslan AŞIK
Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan

Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM
İstanbul Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Dinçer KOÇ
İstanbul Üniversitesi/Türkiye

Doç.Dr. Gaybullah BABAYAR
Özbekistan

Doç. Dr. Cengiz BUYAR
Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan

Dr. Öğretim Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU
İstanbul Üniversitesi/Türkiye

Dr. Öğretim Üyesi Zuhra ALTIMIŞOVA
Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan

Dr. Öğretim Üyesi Tuğba ERAY BİBER
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Türkiye

SEKRETERYA

Başak KUZAKÇI BÖLÜKBAŞI
Cihan YALVAR

İçindekiler

AÇILIŞ KONUŞMALARI.....	8
YENİ KEŞİFLER IŞIĞINDA, MOĞOLİSTAN COĞRAFYASINDA BULUNAN GÖKTÜRK DÖNEMİ ANIT YAPILARI.....	14
TOPKAPI TÜRK DÜNYASI ETNOGRAFİK MÜZESİ.....	22
TARİHİ ESERLERDE GEÇEN ESKİ TÜRK-MOĞOL KİŞİ ADLARININ DOĞRU TESPİTİ İÇİN YAPILMASI GEREKEN ÇALIŞMALAR.....	24
TÜRKİYE SELÇUKLULARI VE HAÇLI SEFERLERİNDE ANADOLU MÜDAFASI.....	29
SAFEVÎ TARİH YAZIMINDA EMİR TİMÜR GELENEĞİ.....	35
ТҮРКІСТАН АЙМАҒЫ МЕҢ ҚАЛАСЫНЫҢ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ҮШІН МАҒЫЗЫ.....	39
MELLİNG'İN GRAVÜRLERİNDE YAŞAYAN BEŞİKTAŞ SAHİLSARAYI.....	46
TURKISH CULTURAL HERITAGE IN ALGERIA.....	56
TÜRK HALKLARININ GELİŞİMİNDE YUSUF BALASAGUNİ'NİN YERİ VE ROLÜ.....	72
HORASAN'DAN ANADOLU'YA: DİVÂNÜ LÜGÂTİ'T TÜRK'TE BAHSİDİLEN VE ANADOLU'DA BULUNAN KÜLTÜR ÖGELERİ ÜZERİNE İNCELEME.....	77
KIPÇAK TÜRKLERİNİN KÖKENLERİNE DAİR BAZI DEĞERLENDİRMELER.....	91
RUS VE SOVYET TARİH BİLİMCİLİĞİNDE TÜRKLERİN KAFKASYA TARİHİNDEKİ ROLÜ VE YERİNE DAİR YAKLAŞIMLAR (KUZEY-BATI AZERBAIJAN ÖRNEĞİNDE).....	97
AZERBAIJAN MAARİFÇİ-DEMOKRATİK HAREKETİNDE TİFLİS MUHİTİNİN ÖNEMİ.....	101
AZERBAIJAN MİLLİ ŞAİRİ AHMED CEVAD VE ÇİRPİNİRDİ KARADENİZ TÜRKÜSÜ.....	109
UYGURLARDA ŞEHİR MEDENİYETİ VE ÇEVRE.....	115
ESKİ TÜRKLERDE ŞEHİR, 'BALIĞ (BALIK)'.....	122
KÜLTÜREL VE TİCARİ BAĞLAMDA ETİL ŞEHİRİ.....	128
ULUS-DEVLET İNŞASI SÜRECİNDE TÜRK HALK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI VE HALKEVLERİ.....	134
“1923 TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ” ÖNCESİ SELANİK'TE YAŞAMIŞ MÜSLÜMAN TÜRK ERKEKLERİN GİYİM-KUŞAM TARZLARI.....	145
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME SÜRECİNİN ÇOCUĞUN KÜLTÜREL DEĞİŞİMİNDEKİ YANSIMALARI.....	152
YENİ BİR ÇOCUK YENİ BİR İNSAN: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ SÜRELİ YAYINLARINDA ÇOCUKLARIN MİLLİ TERBİYE ANLAYIŞI İLE İNŞASI.....	159
HENRY WALTER BELLEW'İN THE RACES OF AFGHANISTAN ÇALIŞMASINDA HAZARALAR.....	166
KAZAK DESTANLARINDA KAHRAMANIN OLAĞANÜSTÜ YARDIMCILARINDAN HIZIR VE HIZIR İNANCININ DİNİ-MİTOLOJİK KÖKENLERİ.....	171
TÜRKİSTAN'DA KADININ YERİ VE ÖNEMİ: SART ÖRNEĞİ.....	175
SİMON KEZA'NIN 13.YÜZYILDA MACAR KRALI IV. LADISLAUS İÇİN YAZDIĞI MACAR TARİHİ “GESTA HUNGARORUM” ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA.....	182
BAYATLAR.....	198
KÖSEDAĞ SAVAŞI'NIN BAŞLAMASINDA BABAİLER İSYANININ ROLÜ.....	211
İSLAM ÖNCESİ İRAN ARAŞTIRMALARINDA TÜRK TARİHİNİN YERİ: RICHARD NELSON FRYE ÖRNEĞİ.....	216

REALPOLİTİK: GÖKTÜRK-BİZANS MÜNASEBETLERİNİ YENİDEN YORUMLAMAK	219
İNGİLTERE'DE TÜRK İZ'LERİ.....	224
TÜRKLER'DEKİ HAKİMİYET ANLAYIŞINDA İSLAMİYET ÖNCESİ VE SONRASINDAKİ BENZERLİKLER	235
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MARŞLAR VE BAYRAMLAR.....	240
CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK SİNEMASI.....	259
MÜTAREKE VE İŞGAL DÖNEMİNDE KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABALARI BAĞLAMINDA İSTANBUL MİTİNGLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	265
ATEŞKES SÜRECİNDE İTTİFAK DEVLETLERİ'NDE YAŞANAN GELİŞMELER (EYLÜL-ARALIK 1918).....	292
TÜRKİYE'NİN NATO'YA GİRİŞİ VE BASINDAKİ YANKILARI.....	307
TURKEY'S NATO ENTRY AND ECHOES IN THE PRESS	307
MÜTAREKE DÖNEMİNDE HÜRRİYET VE İTİLAH PARTİSİNİN LİDER KADROSUNUN SİYASİ GÜÇ MÜCADELELERİ.....	315
KIBRISLI TÜRKLERİN KIBRISLILIK BİLİNCİ	320
TÜRK-RUS MÜNASEBETLERİNDE YENİ DÖNEM	327
DOĞU TÜRKİSTAN UYGUR TÜRKLERİ İLE ANADOLU TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (OSMANLI BELGELERİNDE DOĞU TÜRKİSTAN ADLI ÇALIŞMAYA GÖRE).....	333
KIRGIZİSTAN'DA SOVYET YÖNETİMİNİN KÜLTÜR ALANINDAKİ ÇALIŞMALARI (1920-1930)	343
YENİSEY YAZITLARINDA ÖLÜM ALGISI	352
KIRGIZİSTAN'IN "TESKEY" TANRI DAĞLARINDA YENİ BULUNAN PETROGLİFLER, KÖKTÜRK DAMGALARI VE "TEGEREK" YAZITI.....	363
ORHUN VE YENİSEY YAZITLARINDA KADIN.....	369
ENİSEY KIRGIZLARININ YÖNETİM SİSTEMİNDEKİ ÜNVANLARI (VI-X YÜZYILLARI).....	375
TÜRK TOPLUMLARINDA AT, SÜVARİLİK VE ORDUYA KATKILARI	391
ESKİ TÜRK KÜLTÜRÜNDE DEMİRCİLİK VE ARTVİN ÖRNEĞİ	399
TÜRK DİN TASAVVURUNA YESEVİ MERKEZLİ BAKIŞ	406
HZ. PEYGAMBER'DEN MENKÛL OLDUĞU RİVÂYET EDİLEN TÜRKÇE MENSUR BİR FÂL- NÂME: TİRÂŞ-NÂME.....	412
ARAPÇA AKRABALIK ADLARININ DOĞU TÜRKÇESİ KUR'ÂN TEFSİRİNDEKİ TÜRKÇE KARŞILIKLARI ÜZERİNE	415
İBN-İ SİRİN'İN BİLİNMEYEN TA'BİR-NÂMESİNİN TÜRKÇE TERCÜMESİ	424
BAĞDAT-HİCAZ HATTI YAPIMINDA HEINRICH AUGUST MEISSNER "PAŞA"	431
1918'DE AZERBAYCAN- TÜRKİSTAN-AFGANİSTAN ÜÇGENİNDE	439
TEŞKİLÂT-I MAHSUSA OPERASYONLARI.....	439
THE TURKS IN THE EYES OF A BRITISH WOMAN TRAVELLER IN 19TH CENTURY	445
İNGİLTERE'NİN İSTANBUL ELÇİSİ SIR EVERARD FAWKENER'İN KALEME ALDIĞI 1731-1738 YILLARI ARASINDAKİ HADİSELERİ ANLATAN BİR RAPOR.....	452
OSMANLI ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA SEPOY VE BOXER AYAKLANMALARI VE HALİFELİK KURUMU	473
KUTSAL ŞEHRE TÜRK DOKUNUŞUYLA KUTSAL HİZMET: XVI. YÜZYILDA KUDÜS SU YOLLARI	480

BOSNA'DAKİ OSMANLI-AVUSTURYA SAVAŞLARI (1737-1739).....	493
II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA KARADENİZ'DE SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT.....	497
ATATÜRK'ÜN KURDUĞU TÜRK SEYYAHİN CEMİYETİ'NİN TEMELİ OLARAK SEYYAH TERCÜMANLIĞI.....	504
CUMHURİYET'İN KENDİNİ KENT VE ÖTEKİ ÜZERİNDEN İNŞAASI: ANKARA'NIN GELİŞİMİNİN BASIN ÜZERİNDEN NEŞRİ VE MİLLİ KİMLİK	511
II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TRAKYA'NIN SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL DURUMU	521
TÜRK MÜSİKİ KÜLTÜRÜNÜN VE TĀRİHİNİN; GELECEK NESİLLERE DOĞRU AKTARILMASININ ANLAMI, ÖNEMİ VE DEĞERİ	526
TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVRİMLERİNİN HALKA ANLATILMASINDA NARODNİKLERİN ROLÜ	535
ÇANAKKALE'DE YIKILAN TÜRK ANITLARI	546
TÜRKÜLER VE TÜRKÜLERDE YER ALAN YOKSULLUK TEMASI.....	557
SÖZLÜ KÜLTÜR YAZILI KÜLTÜR İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TÜRK TELEVİZYON DİZİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	562
KIRGIZ DEVLETİ VE KUBAT BIY	568
19.YÜZYIL MEDDAH HİKĀYELERİNDE SOSYAL VE KÜLTÜREL UNSURLAR	571
20. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAJCAN BİLİMİNDE VE EDEBİYATINDA ESKİÇAĞ TÜRK TARİHİ	580
ASTRONOMİ BİLİMİ VE TÜRKLER	586
ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA RASATHANE-İ AMİRE'NİN MÜDÜRÜ COUMBARY EFENDİ'NİN ÇALIŞMALARI.....	610
BİR GÜNEŞ FALI	626
'MANAS' DESTANINDAKİ ETNONİMLER	633
İŞGAL SONUCU BATI AZERBAJCAN TOPRAKLARININ KAYBEDİLMESİ HAKKINDA (XVIII- XIX YÜZYILLAR).....	642
TÜRK İNANIŞ VE UYGULAMALARINDA KUŞBURNU	649
KÖSEDAĞ SAVAŞI'NIN BAŞLAMASINDA BABAİLER İSYANININ ROLÜ.....	660
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNA DOĞRU AYDIN VİLAYETİ'NİN EĞİTİM DURUMU HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME	666
1574 TUNUS SEFERİ SONRASI İSPANYA - OSMANLI İLİŞKİLERİ VE OSMANLI SARAYINDAKİ GAYRİ RESMİ MÜZAKERECİ JAIME DE LOSADA	675
TÜRK KÜLTÜR TARİHİ'NDE GÜVERCİNİN ÖNEMİ	684
ESKİ TÜRK İNANIŞINDA AK ŞAMANLAR- KADIN KAMLARIN YANSIMASI: KAZAKLARDA AKKOL ANA/ KİNDİK ŞEŞE.....	690
SEYAHATNAMELERE GÖRE TÜRK BOYLARI	700
İDİL-URAL TATARLARININ DOĞUM ÖNCESİ, DOĞUM ESNASI VE DOĞUM SONRASINA İLİŞKİN GELENEK, GÖRENEK VE İNANÇLARI.....	704
19.YÜZYIL MEDDAH HİKĀYELERİNDE SOSYAL VE KÜLTÜREL UNSURLAR	708
KAZAK TÜRKLERİNDE ŞEŞENDİK GELENEĞİ VE BU GELENEK İÇERİSİNDE SIRIM DATOĞLU'NUN YERİ	713
ŞAMANİZM'İN TÜRK KÜLTÜRÜ ÜZERİNDEKİ VARLIĞI	718

ŞAMAN DAVULLARININ TARİHİ KÖKENLERİ.....	723
BOZKIR KÜLTÜRÜ'NÜN ORTAYA ÇIKIŞI HAKKINDA BİR GÖRÜŞ	733
ESKİ TÜRKÇENİN SEMANTİK ÖZELLİKLERİ.....	737
OSMANLI AİLE YAPISININ MİLLET SİSTEMİ İÇİNDEKİ KONUMU	743
ÇAĞDAŞ ÖZBEK EDEBİ ESERLERİNDE ESTETİK BAKIŞ AÇILARI VE İCADİ UYGUNLUK (NAZAR İŞANKUL ESERLERİ EMSALINDA)	750
MODERN GENÇLERİN ETNOPEDİKOJİK TEMELLERDE EĞİTİMİ.....	757
THE HIDDEN SAGAS AND FACTS IN CHINESE CHARACTERS	762
MİMARİ VE TARİHİ BAĞLAMDA AKHAN KERVANSARAYI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	772
ÇAÇ BAŞ GIYSİSİ TARİHİ ÜZERİNE	800
ANKARA ETNOGRAFYA MÜZESİ'NDE BULUNAN EL İŞLEMELİ PEŞKİRLER.....	801
KONYA MÜZELERİNDE BULUNAN NESNELİ BEZEMELİ DOKUMALARIN RENK, MOTİF VE KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİ	812
ORTA ASYA'DAN DOĞU AVRUPA'YA ERKEN DEVİR TÜRK SANATINDA RUNİK YAZITLI/TAMGALI MADENİ KAPLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	820
ORIGINE OF TURKISH ARCHITECTURE/TURKISH POINTED ARCHES	837
PEÇUY OSMANLI MİMARİSİ KORUMA KONSEPTLERİ	844
KAPANIŞ OTURUMU.....	855

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU 19-20-21 NİSAN 2018 BİLDİRİ
KİTABI
ARAPÇA AKRABALIK ADLARININ DOĞU TÜRKÇESİ KUR'ÂN TEFSİRİ'NDEKİ
TÜRKÇE KARŞILIKLARI ÜZERİNE

ON THE TURKISH EQUIVALENTS IN THE EASTERN TURKISH KORAN
COMMENTARY OF AN ARABIC KINSHIP NAMES

Emine TEMEL*

ÖZET

Bir milletin dili ile onun kültürü arasında mühim bir ilişki bulunmaktadır. Dili oluşturan sözcükler ise sadece kelime yığından değil aynı zamanda çeşitli terimlerden, deyimlerden, atasözlerinden ve öbeklerden meydana gelmektedir. Sözcükleri teşkil eden bu öğeler, o dili konuşan toplumun maddî ve manevî kültür unsurlarını, inanç ve yaşam biçimini, gelenek ve göreneklerini, hangi dillerle ilişki kurduğunu ve dünya görüşünü ortaya koymaktadır. Bir dilin dünyayı algılayış ve yorumlayış şeklinin en belirleyici göstergelerinden biri akrabalık adlarında varlık bulmaktadır. Türk dili, tarihi ve çağdaş bütün dönemlerinde akrabalık terimleri bakımından oldukça geniş bir sözcük hazinesine sahiptir. Bu makalede 331183 numarada kayıtlı olan *Doğu Türkçesi Kur'ân Tefsiri*'nin Yusuf Ağa nüshası ile Topkapı nüshasının birinci cildinde yer alan Nur (YA 372^a-385^b/ TS 48^b-60^b) ve Furkan (YA 385^a-393^b/ TS 61^a-69^a) surelerinin içerdiği Arapça akrabalık adları, Türkçe karşılıkları bakımından ele alınacaktır. Genel (*yavuk, ige*) ve özel anlamda akrabalık bildiren adlar olmak üzere iki ana başlık ve özel anlamdaki akrabalık adları da kendi içerisinde aile içi (*sinğil*), baba tarafından (*atalarınğızınğ ér qarındaşı*) ve anne tarafından akrabalık bildiren adlar (*analarınğızınğ ér qarındaşları*) olmak üzere üç alt başlık altında ve tarihsel dönemlerdeki kullanımları ile mukayese edilmek suretiyle ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Doğu Türkçesi Kur'ân tercüme, dil içi dünya görüşü, sözcükler, akrabalık terimleri

ABSTRACT

It is a significant relationship between the language of a nation and its culture. The vocabulary that forms the language comes not only from the word stock but also from various terms, phrases, proverbs. These items constitute their vocabulary reveal the material and spiritual elements of culture, belief and way of life, traditions and customs, which language you have contacted and worldview. One of the most decisive indicators of how a language perceives and interprets the world is kinship names. The Turkish language has a very broad vocabulary in terms of kinship terms in all historical and contemporary periods. In this paper, Nur (YA 372^a-385^b/ TS 48^b-60^b) and Furkan suras (YA 385^a-393^b/ TS 61^a-69^a) that take part in the first volume of Yusuf Ağa and Topkapı copies of *the Eastern Turkish Koran Commentary* registered in 331183 will be investigated in terms of the Turkish equivalents of the Arabic kinship names they contain. It will be examined under two main headings: general (*yavuk, ige*) and specific kinship names and specific kinship names will also be examined under three subheadings: Intrafamilial intimacy (*sinğil*), agnation (*atalarınğızınğ ér qarındaşı*) and maternal line (*analarınğızınğ ér qarındaşları*). Moreover it will be compare to their uses in the historical period.

Keywords: The Eastern Turkish Koran translations, linguistic worldview, vocabulary, kinship terms

GİRİŞ

Türkler tarih boyunca farklı din ve inanç sistemlerinin etkisi altında kalmışlardır. Köktürkler zamanında Kök-Tengri, Uygurlar zamanında Maniheizm, Buddizm ve Hristiyanlık gibi inanç sistemleri hâkim olurken M. 9. yüzyılda ilk kez İdil (Volga) Bulgarları tarafından İslâmiyet resmî din olarak kabul edilmiştir (Taşağıl, 2000, s. 473). Karahanlı Devleti hükümdarlarından Satuk Buğra Han'ın M. 920 yılında İslâmiyet'i kabul etmesi ile beraber İslâmiyet, Türkler arasında hızla yayılmaya başlamıştır (Togan, 1981, s. 59).

Kur'ân'ın ilk olarak Samanoğullarından (M. 875-999) Manşür ibn Nüh (M. 961-976) zamanında Muhammed ibn Cerîr eţ-Taberî'nin 40 ciltten oluşan tefsir kitabı esas alınmak sureti ile satır arası olarak Farsçaya tercümesi yapılırken Türkçeye ilk olarak ne zaman, nerede ve kim tarafından tercüme edildiği hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır (Eckmann, 1975, s. 15-16). Zeki Velidî Togan Kur'ân'ın ilk Türkçe tercüme çalışmalarını Farsça tercüme ile aynı zamanda, Abdülkadir İnan ise Togan'dan farklı olarak Türkçe tercümenin 11. yüzyılın ilk yarısında yapıldığını söylemektedir (Togan, 1965, s. 135; İnan, 1961, s. 8).

1. DOĞU TÜRK YAZI DİLİNDE KUR'ÂN TERCÜME VE TEFSİRLERİ

Kur'ân'ın satır-arası nüshaları kronolojik olarak aşağıda yer almaktadır:

1. Karahanlı Türk edebî dil özelliği gösteren, Muhammed ibn Hâcî Devletşâh tarafından (H. 734/M. 1333-1334) Şiraz'da istinsah edilen ve Türk ve İslâm Eserleri Müzesi (TİEM) numara 73'te kayıtlı olan nüsha,
2. Manchester (İngiltere) John Rylands Kitaplığı, Arapça Yazmalar Bölümü numara 25-38'de kayıtlı olan nüsha,
3. Karahanlı Türkçesinde yazılmış, Özbekistan İlimler Akademisi, Ebu Reyhan Birunî adlı Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi'nde yer alan 2008 numaralı nüsha,

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, emine.temel@istanbul.edu.tr

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU 19-20-21 NİSAN 2018 BİLDİRİ
KİTABI

4. Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Camii, numara 2’de (M. 1363) kayıtlı olan, müstensihi ile istinsah yeri belli olmayan ve Harezmi Türk edebî dilinde yazılmış olan nüsha (Eckmann, 1975, s. 16-22),
 5. Harezmi Türkçesi ile yazılmış, İran’ın Meşhed şehrindeki Āstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi, numara 1007’de kayıtlı olan ve kim tarafından, ne zaman ve nerede yazıldığı bilinmeyen nüsha,
 6. Satır arası Türkçe ve Farsça tercümenin bir arada bulunduğu, Harezmi Türk edebî dil özelliği gösteren, İran’ın Meşhed şehrindeki Āstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi, numara 2229’da kayıtlı olan nüsha (Tabaklar ve Bolyabayev, 2017, s. 244),
 7. Doğu ve Batı Türkçesinin dil özelliklerini bir arada bulunduran, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, numara 3966’da kayıtlı olan nüsha (Yüce, 1993, s. 221-227).
- Kur’ân’ın tefsirli nüshaları kronolojik olarak aşağıda yer almaktadır:
1. Tefsirli ilk Kur’ân tercümesi, Harezmi Türkçesinde kaleme alınmış olan, “Anonim Tefsir” veya “Orta Asya Tefsiri” olarak bilinen, Leningrad Asya Müzesi Kitaplığı numara 2475’te kayıtlı olan nüsha (Eckmann, 1975, s. 21),
 2. Harezmi Türk edebî dil özelliği gösteren, İran’ın Meşhed şehrindeki Āstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi numara 293’te kayıtlı olan Meşhed nüshası (Şimşek, 2015, s. 1384),
 3. 16. yüzyılın ilk yarısında muhtemelen Şeybânîler döneminde ve Doğu Türk yazı dilinde kaleme alınmış olan, biri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmet Bölümü (M. 1543-1544), numara 16’da diğeri “Türkçe-Uygurca Çağatayca Tefsir” adı ile Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, numara 42 YU 6624’te kayıtlı olan nüsha (Temel, 2013),
 4. Doğu Türklük sahasında karşımıza çıkan, Özbekistan İlimler Akademisi, Ebu Reyhan Birunî Şarkinaslık Enstitüsü, Yazma Eserler Kütüphanesi, numara 7180’de kayıtlı olan ve Mevlana Yakup Çerhî tarafından M. 1585’te Doğu Türkçesine tercüme edilen *Tercüme-i Tefsîr-i Yakûb-i Çerhî* adlı nüsha (Усмонов, 2010).

2. DOĞU TÜRKÇESİ KUR’ÂN TEFSİRİ’NDE AKRABALIK BİLDİREN TERİMLER

Türkler, Uygur Devleti zamanında farklı inanç sistemi dairesine girince Eski Türkçe söz varlığına pek çok farklı kavram dâhil olmaya başlamıştır. Türk dili tarihinde ilk tercüme faaliyetlerinin başladığı Uygurlar döneminde bu kavramlar, asıl manalarına sadık kalınmasına özen gösterilerek birbirinden farklı tekrar grupları, söz kalıpları ve yeni türetilmiş kelimelerle karşılanmıştır. Aynı şekilde İslâmiyet’in devlet dini olarak kabul edilmesi ile birlikte yeni bir kültür çevresine dâhil olunmuş ve Kur’ân’ın, doğru anlaşılabilirliğini sağlamak için tercüme edilmesi ihtiyacı hâsil olmuştur. Her Arapça kelimenin altına Türkçe karşılıklarının yazıldığı satır arası (birebir) tercüme, Türkçe karşılıklarının verildiği her ayet hakkında aynı zamanda kıssaların anlatıldığı tefsirli tercüme ile sadece rivayet ve hikâyelerden bahsedilip uzun açıklamaların yapıldığı tefsir çalışmalarından sonra farklı kavram alanları ortaya çıkmış ve Türkçenin söz varlığı genişlemeye başlamıştır.

Bir dilin sözcük varlığı, sadece o dilde kullanılan ve farklı kavram alanlarına sahip olan sözcükleri değil aynı zamanda o dili konuşan milletin maddi ve manevi kültür unsurlarını, dünya görüşünü, yaşam biçimini, inanç ve geleneklerini ve birtakım değer yargılarını da yansıtmaktadır (Aksan, 2004, s. 7). Sözcük varlığını meydana getiren bu kavram alanlarından birini de akrabalık adları oluşturmaktadır.

Arapça “yakınlık” anlamındaki *kurb* kökünden gelen ve “yakın” anlamındaki *karîb* sözcüğünün çoğul biçimi olan *akrabâ* terimi, *Türkçe Sözlük*’te 1. Kan veya evlilik yolu ile birbirine bağlı olan kimseler (Çağbayır, 2007, s. 174). 2. Oluşma yönünden aynı kaynağa dayanan şeyler 3. Biri, diğeri doğurduğu sonuç veya olgular olmak üzere üç farklı şekilde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 63). Akriba sözcüğü için Eski Türkçede “aile, kabile, hısım, soy sop, nesil” anlamlarının hepsine karşılık gelecek şekilde ve ilk olarak Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında geçen *oğuş* kelimesi kullanılmaktadır:

Ulayu inim yigünüm oğlanı biriki *oğuşum* budunum biriye şadpıt begler yırıya tarqat buyruk begler Otuz [Tatar...] (KT/G 01, BK/K 01) “Özellikle küçük erkek kardeşlerim, oğullarım, bütün *soyum*, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar...”

Türk dili tarihi sürecinde akrabalık ile ilgili terimlerinin *Orhun Âbideleri*’nden itibaren kullanıldığını takip etmek ve Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü olan *Divânü Lugati’t-Türk*’te (1077) yaklaşık 60 akrabalık adının yer aldığını söylemek mümkündür. (Gömeç, 2001, s. 1-6; Gömeç, 2002, s. 10-19).

Bu makalede Arapça akrabalık adlarının Doğu Türkçesi Kur’ân tefsirinde yer alan Nur (TS 48^b-60^b) ile Furkan (TS 61^a-69^a) surelerindeki Türkçe karşılıkları ortaya konulacaktır. Tespit edilen akrabalık adları özel ve genel anlamda akrabalık bildiren terimler¹ olmak üzere iki ana başlıkta, özel anlamda akrabalık bildiren terimler de *aile içi*, *anne* ve *baba* tarafından akrabalık bildiren adlar olmak üzere üç alt başlıkta ele alınacak ve tespit edilen bu terimlerin Türk dilinin tarihsel dönemlerinde yer alan farklı şekil ve anlamları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

¹ Akrabalık adlarını “genel” ve “özel” olarak tasnif edilmesinde Suat Ünlü’nün “Kur’ân’da Akrabalık Kavramı ve Eski Türkçe Kur’ân Tercümelemlerindeki Karşılıkları Üzerine”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu (27-30 Kasım 2007)*, Ankara 2007 adlı makalesinden istifade edilmiştir.

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU 19-20-21 NİSAN 2018 BİLDİRİ
KİTABI

Bu yazıda, Doğu Türk yazı diline ait olan Kur'ân tefsirinin İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmet Bölümü numara 16'da (M. 1453) ve Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, numara 42 YU 6624'te kayıtlı (M. 1544) olan nüshalarının 48^b-69^a varakları üzerinde Emine TEMEL tarafından yapılmış olan tenkitli yüksek lisans çalışması temel alınmıştır (Temel, 2013, s. 164-245). Akrabalığı ifade eden özel anlamda 18 genel anlamda ise 2 olmak üzere toplam 20 tane Türkçe terim tespit edilmiştir.

2.1. Özel Anlamda Akrabalık Bildiren Terimler

Kur'ân tefsirinde, özel anlamda akrabalık bildiren toplam 22 tane terim (*ibn, bint, veled, hafede-nāfile, ebeveyn, eh, uht, ebnā-i eḥvātihī, zevce, ebā-i bu'ūleti, eb-vālid, 'amm, 'amme, ebnā'-i bu'ūleti, ümm-vālide, ḥālā, ḥāl, beni ihvāni, esbāt, zevce, eymā, neseb*) kullanılmış olup bunlardan 4 tanesinin (*esbāt, zevce, eymā, neseb*) dışında yer alan akrabalık adlarının Türkçe karşılıkları tespit edilmiştir (Temel, 2013, s. 126-135).

2.1.1. Aile İçi Akrabalık Bildiren Adlar

2.1.1.1. Kan yolu ile akrabalık bildiren adlar

2.1.1.1.1. İbn

“Küçük erkek evlat” anlamına gelen Arapça *ibn* kavramı (Lane, 1863, s. 261), tefsirde hem *oĝlan* hem de *oĝul* sözcükleri ile karşılanmaktadır.

Temel anlamı itibariyle “yavru, çocuk, evlat” kavramlarına karşılık gelen fakat daha sonra “erkek çocuk” ve “erkek evlat” anlamlarında kullanılan *oĝul* sözcüğünün çoĝul biçimi olan *oĝlan*, Eski Türkçede² gerçek manası ile “erkek evlatlar” olarak çoĝul biçimiyle kullanılırken zaman içerisinde anlamında daralma olmuş ve *oĝul* sözcüğü ile birlikte “erkek evlat” anlamında eş zamanlı kullanılır olmuştur (Clauson, 1972, s. 83-84). Bu iki sözcük Eski Türk yazıtlarında şahıs adı olarak da yer almaktadır:

Ḳarıya kün batsıkdaki Soĝd Berçik er Buḳarak uluş budunda Enik senĝün *Oĝul Tarḳan* kelti. (KT/K 12)

“Batıda gün batısındaki Soĝd, İranlı, Buhara ülkesi halkından Enik general, *Oĝul Tarkan* geldi.

İnil^{ri} [a] ḳ^{ra} b^{rs} [a] *oĝ^l b^{rs}* [a] ... (Tal. I/3) “Küçük kardeşleri Kara Bars, *Oĝul Bars*...” (Orkun, 1994, s. 325).

Clauson, *oĝlan* sözcüğünün daha sonra “hizmetçi (servant)” veya “muhafiz asker (bodyguard)” anlamlarında da kullanıldığını söylemektedir (Clauson, 1972, s. 83-84).

Oĝlan/oĝul sözcükleri Karahanlı Türkçesinde “erkek çocuk, evlat, çocuk”, Harezmi Türkçesinde “çocuk, yavru; çocuk evlat” ve Kıpçak Türkçesinde “1. Nesil, evlât 2. Erkek çocuk” (İML 52) anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca Kıpçak Türkçesinde “erkek çocuk” anlamındaki bu sözcüğün *ovul, ovlan* (Kİ 64) ve *oĝulan* (Toparlı vd., 2007, s. 203) şekilleri de görülmektedir:

Sözüm *oĝluma* sözledim men tonĝa

Oĝul minde altın maḅĝa ne tenĝe (KB 186)

Oĝlan kemişdi tişi “*çocuk düşürmek*” (ME 18/07)

Üküşlük ḳılıştı-lar māl içinde taḳı *oĝul*ḳız içinde, köp-lük birle küvendi-ler *oĝul*ḳız māl tıvarda. “*erkek evlat*” (ME 196/07)

Tefsirde *oĝul* ve *oĝlan* sözcükleri “erkek evlat” anlamıyla 16 farklı yerde kullanılmaktadır:

Tibyān'da keltürüptür kim zinā ḳılıĝuḳı bar érdi kim yüz téve *oĝul* için kim mazan-ı bahādin érdi, bérür érdi. (KT 54a/16-17)

Yoḳtur sizlerge ve ne bendeler ve yaş *oĝlanlarĝa* yazuḳı ve beze icāzet tilemek terkide. (KT 59a/17-18)

Maḳāmı bar érdi kélür édi alarınıĝ *oĝlanları* ve tavarlarınıĝ ḳiçikini iletür érdi ... (KT 65a/09-10)

Ayttı kim: Ol-kim öz *oĝluḅnı* öltürgey sén ol ḳorḳunḳdın kim séniĝ bile aş yémegey. (KT 68a/15)

2.1.1.1.2. Bint

“Kız, kız çocuĝu” anlamındaki Arapça *bint* kavramı (Kantar, 2009, s. 445), tefsirde *ḳız* sözcüğü ile karşılanmaktadır. Eski Türkçede “kız, evlenmemiş kadın, cariyeye, kız evlat” (Clauson, 1972, s. 679-680) gibi deĝişik anlamlarda kullanılan *ḳız* sözcüğü *Orhun Ábideleri* 'nde “kız evlat” olarak karşımıza çıkmaktadır:

[.....T]ürĝiş ḳaĝanka *ḳızım*[ın....] ertinĝü [uluĝ] törün alı birtim. (BK/K 09) “Türĝiş kaĝanına kızımı....fevkalāde büyük törenle alıverdim.”

² Ulayu ini yigünüm *oĝlanım* biriki oĝuşum budunum biriye şadpıt begler yırıya tarḳat buyruk begler Otuz [Tatar..] (KT/G 01, BK/K 01) “Özellikle küçük erkek kardeşlerim, oĝullarım, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar...” Amtı amrak *oĝlamım*, ança bilinĝler. (IB 66) “Şimdi sevgili oĝullarım, şöylece biliniz.” Ayrıntılı örnekler için bkz. (Clauson, 1972, s. 83-84).

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU 19-20-21 NİSAN 2018 BİLDİRİ
KİTABI

Ƙız sözcüğü Karahanlı Türkçesinde “kız, kız çocuk, cariye”, Harezm Türkçesinde “kız” ve Kıpçak Türkçesinde “evlenmeyen kadın (İML 43); kız, kız çocuğu; bakire, kız (Kİ 77)” anlamlarında kullanılmaktadır:

Ƙız bərişdiler. “Onlar, birbirilerine kız veriştiler. Onlar birbirlerine bir şey verdikleri zaman da böyle denir.” (DLT II 94/26)

Ƙırladı *Ƙızını*, Ƙızılığın aldı *Ƙızınığ*. (ME 144/06)

Neçik beymiş tengeri are *kyz* mariandan tochdi. (CC 160)

Tefsirde *Ƙız* sözcüğü “kız evlat” anlamı ile üç farklı yerde kullanılmaktadır:

.....Cağış'ning *Ƙızı* Ümmü'l Mü'min Zeyneb -rađıyallāhu ‘anhā-'ning h^vāheri. (KT 50a/25)

Bir kün bulüğ yavuşığığa yétken *Ƙızını* alarınığ arasından aldı. (KT 65a/11)

Ve bardur séniğ aferide-garığ tüvānā oğlanlar ve *Ƙızları* yaratmaqqa. (KT 67a/10)

2.1.1.1.3. Veled

“Çocuk(lar), erkek evlat(lar), kız evlat(lar), genç(ler), evlat(lar)” anlamındaki Arapça *veled* sözcüğü (Lane, 1877, s. 2966) tefsirde *oğul* sözcüğü ile karşılanmakta ve hem erkek hem kız evladı ifade edecek şekilde “çocuk” anlamı ile sadece iki yerde kullanılmaktadır:

Ve tutmadı Hüdāy *oğlı* andağ kim Yehūd ve Naşārā gümānidur. (KT 61a/09)

..yā'nī anğadur pād-şāhlığı, *oğulsızı* kim anığ Ƙāyim mağāmi bolğay. (KT 61a/11)

2.1.1.1.4. Hafede ~ Nāfile

Birinci anlamı “hizmetçi, yardımcı” ikinci anlamı “erkek ve kız evladının çocukları, torun” olan, Arapça *hafid* kökünden gelen ve çoğul biçimi olan *hafede* (Lane, 1865, s. 599) ile “torun” anlamındaki *nāfile* sözcükleri (Kanar, 2009, s. 1713) tefsirde “bir kimsenin çocuğunun erkek çocuğu, erkek torun” anlamındaki *oğlınığ oğlı* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

...yā öziniğ oğlanları ve *oğlınığ oğlı* her néçe bolsa munda dāhildür. (KT 53a/01)

2.1.1.1.5. Ebeveyn

“Baba, ata” anlamındaki *eb* kökünden gelen Arapça *ebeveyn* sözcüğü “anne ve baba” anlamının dışında ayrıca “dede, ecdat, ata” anlamlarına karşılık gelmektedir (Çağbayır, 2007b, s. 1352). *Orhun Âbideleri*’nde “ata, ecdat” anlamını karşılamak üzere *eçü apa* sözcük öbeği kullanılmaktadır:

Eçümüz apamız tutmuş yir sub idisiz bolmazun tiyin Az budunuğ itip yar[atıp...] (KT/D 19)

“*Ecdadımızın* tutmuş olduğu yer, su sahipsiz olmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip...”

Clauson, *dede* sözcüğünün esas anlamının “baba” olduğunu daha sonra “büyük baba, yaşlı adam, derviş” gibi anlamları kazandığını söylemektedir (Clauson, 1972, s. 451).

Tefsirde “dede, ecdat” anlamında iki yerde kullanılan bu kavram, *atasınığ atası*, *ata anası* gibi sözcük öbekleri ile karşılanmaktadır:

...yā öziniğ ataları ve *atasınığ atası* ata hükmedür. (KT 52b/27)

‘Āişe *ata anasından* tiledi kim ol-ğazretniğ cevābını aytkaylar. (KT 50a/19)

2.1.1.1.6. Eğ

“Erkek kardeş, üvey erkek kardeş, kardeşlik, birlik, arkadaşlık” anlamlarındaki Arapça *eğ* sözcüğü (Lane, 1863, s. 32-34) tefsirde Farsça *birāder*³ sözcüğünün dışında Türkçe *aga ini* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır.

Tefsirde, aynı terimle belirtilen küçük ve büyük erkek kardeş kavramları, Eski Türkçede ayrı terimlerle ifade edilmektedir. İlk defa *Orhun Âbideleri*’nde tespit edilen *ini* sözcüğü “küçük erkek kardeş”; *eçir*⁴ sözcüğü “büyük erkek kardeş” anlamlarına karşılık gelecek şekilde yer almaktadır (Clauson, 1972, s. 20, 170):

Anda kisre *inşi eçişin* teg kılınmaduğ erinç, oğlı Ƙanğın teg kılınmaduğ erinç. (KT/D 05) “Ondan sonra *küçük kardeşi büyük kardeşi* gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak.”

Eski Uygur Türkçesi döneminde ise “küçük erkek kardeş” *ini* sözcüğü ile ifade edilirken “büyük erkek kardeş” için *agā*⁵ sözcüğü kullanılmaktadır (Caferoğlu, 1968, s. 6).

³ .. yā öziniğ ağa ini oğlanları kim *birāder* hükmedürler... (KT 53a/03)

⁴ “Büyük erkek kardeş” anlamındaki *eçir* sözcüğünün “amca” kavramına karşılık gelen kullanımları da bulunmaktadır: BK/D 14, KT/D 16.

⁵ Moğolcada da “büyük erkek kardeş” için *āqā* ~ *aga* sözcükleri kullanılmaktadır (Doerfer, 1963, s. 133).

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU 19-20-21 NİSAN 2018 BİLDİRİ
KİTABI

Karahanlı Türkçesinde “küçük erkek kardeş” için *ini*, “yaşça büyük olan erkek kardeş” için *eçi-içi* sözcükleri kullanılmaktadır. Harezmi (Clauson, 1972, s. 170) ve Kıpçak Türkçesinde de “büyük erkek kardeş” için *aga* sözcüğü yer almaktadır.

ata bardı iş tuş *içi* ya *ini*

ana bardı oğlunğ kızınğ kör kanı (KB 3784)

avuncuĀ ananing *agasi* (CC 180)

Çağdaş Türk lehçelerinin bir kısmında (Özbekistan, Kazakistan, Başkurt Türkçesi vs.) “akraba, hısım” anlamında kullanılan *aga ini* sözcük öbeği (Li, 1999, s. 39) elimizdeki tefsir metninde büyük ve küçük erkek kardeşin ikisini de içine alacak şekilde ve sadece iki farklı cümlede yer almaktadır:

... yā öziniñ *aga ini*... (KT 53a/03)

... yā öz *aga in*leriñizniñ evleri... (KT 59b/21)

2.1.1.1.7. Uht

“Kız kardeş” anlamındaki Arapça *uht* sözcüğü (Parlatır, 2006, s. 1745), tefsirde Farsça *h^vāher⁶* sözcüğünün dışında “büyük kız kardeş” için *ekeçi*, “küçük kız kardeş” için *sinğil* sözcükleri ile karşılanmaktadır.

Eski Türkçede “kendisinden yaşça büyük” ve “babasından yaşça küçük” olan “yakın kadın akraba”, “yaşça küçük hala” ve “abla” anlamlarına karşılık gelen *eke* sözcüğü daha sonra sadece “abla, büyük kız kardeş” anlamında kullanılır olmuştur (Clauson, 1972, s. 100):

Ögüm kıtatun ulay u öglerim *ekelerim* kelinğünüm kıncuylarım bunça yime tirigi küñğ boldacı erti... (KT/K 09) “Annem hatun ve analarım, *ablalarım*, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariye olacaktı...”

...içi ini yme ka kadaş...*eke* baltır birkerü... (AY 554/15-16)

Eski Türkçede “küçük kız kardeş” ibaresi de *sinğil* sözcüğü ile karşılanmaktadır:

Sinğilm kıncuyuğ birtimiz. (KT/D 20) “*Küçük kız kardeşim* prensesi verdik.”

...yene yme *sinğil* küdegülerim kelines töküç küdegü... (AY 686/07-08)

Karahanlı Türkçesinde “abla, büyük kız kardeş” kavramları için *eçe*, *eke*, *eze* terimleri kullanılırken “küçük kız kardeş” için iki ayrı terim yer almaktadır: Kocanın kendinden küçük olan kız kardeşi *sinğil*, karının kendinden küçük olan kız kardeşi de *baldıç* olarak ifade edilmektedir (DLT III, 7/04-14).

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde de (Toparlı vd, 2007, s. 71) “büyük kız kardeş” için *ekeçi* terimi kullanılmaktadır:

Eke: Büyük kız kardeş. Oğuzlar buna “*eze*” derler. (DLT III 90/09-11)

içi yā *ekeçi* yā hālā yā hāk

bağışlap alumaz bu cüft-din tağı (MM 1035)

Tefsirde “erkek kardeş” anlamını karşılamak üzere bir sözcük kullanılırken “kız kardeş” kavramı hem “büyük kız kardeş, abla” hem de “küçük kız kardeş” olarak iki ayrı terimle ifade edilmektedir:

...yā öz *ekeçi sinğil*leriñizniñ evleri ... (KT 59b/22)

2.1.1.1.8. Ebnā-i Ehvātihi

“Kız kardeşinin oğlu, yeğen” anlamındaki Arapça *ebnā-i ehvātihi* sözcüğü (Ünlü, 2007, s. 37), tefsirde *ekeçisi* ve *sinğiliniñ oğlanları* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

...yā öziniñ *ekeçisi* ve *sinğiliniñ oğlanları* ve bular cemā’atidürler kim hatunniñ nikāhı alarga revā yoktur. (KT 53a/04-05)

2.1.1.2. Evlilik yolu ile akrabalık bildiren adlar

2.1.1.2.1. Zevc

“Koca, eş” anlamındaki Arapça *zevc* sözcüğü (Lane, 1872, s. 1266), kan yolu ile oluşan akrabalıktan farklı olarak evlilik yolu ile meydana gelen bir akrabalık terimi olup tefsirde *ér* sözcüğü ile karşılanmaktadır.

Ér sözcüğü Eski Türkçede “erkek kişi/adam” anlamında kullanılırken daha sonra Eski Uygur Türkçesi itibarı ile “koca” anlamında kullanılır olmuştur (Clauson, 1972, s.192):

Taşra yorıyur tiyin kü eşidip balıkdağı tağıkmış, tağıdaki inmiş, tirilip yitmiş *er* bolmuş. (KT/D 11)

“Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağıdaki inmiş, toplanıp yetmiş *er* olmuş.”

Bu ikeğü begilerine ayıtmatın *er* ebçi bolmuşlar. “Bu ikisi, beylerine sormadan *koca* (ve) karı olmuşlar.”

Tefsirde *ér* sözcüğü, 19 kere “erkek kişi” 16 kere de “koca, eş” anlamlarında kullanılmaktadır:

Zinā kılguçı *ér* nikāh kılmagay. (KT 48b/03)

⁶ .. Cağşnıñ kızı Ümmü'l Mü'min Zeynep -radıyallāhu ‘anhā-nıñğ *h^vāheri*. (KT 50a/25)

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU 19-20-21 NİSAN 2018 BİLDİRİ
KİTABI

Meger pelīd işlig *ér* yā şirk keltürgüçi kim cinsiyyet-i koşuluğunıñ illetidür. (KT 49a/02-03)

Ve Hudāy eşitküçidür alarınıñ sözlegenlerini *ér* lerge, dānādur alarınıñ sözlegenleridin. (KT 59b/10-11)

Meger öziniñ *ér*leri üçün kim tezyīn alar uçündür. (KT 52b/26)

Ve nikāhğa indürünğizler hatunsızlar ve *érsiz*lerni sizlerdin ya'nī éri kim hatunı yoqtur kedhudā kılınığızlar ve hatunını kim *érsiz*dür kişiniñ 'aқdığa indürünğizler. (KT 53b/08-09)

2.1.1.2.2. Ebā-i bu'ületi

“Kocanın babası, kayın baba” anlamındaki Arapça *ebā-i bu'ületi* sözcüğü (Ünlü, 2007, s. 29), tefsirde *érleriniñ ataları* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

...yā öz *érleriniñ ataları* kim alar atalar hükmedürler. (KT 53a/01)

2.1.2. Baba Tarafından Akrabalık Bildiren Adlar

2.1.2.1. Eb ~ Vālid

“Baba” anlamındaki Arapça *eb* ve *vālid* sözcükleri (Lane, 1863, s. 10; Kanar, s. 1790), tefsirde *ata* sözcüğü ile karşılanmaktadır. İlk olarak Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanılmaya başlanan bu sözcük zamanla yerini *қағ* sözcüğüne bırakmıştır (Clauson, 1972, s. 40):

...yene meniñ *atam* beg amanç alku.... (AY 586/15)

...ögümüz *kangımız* ...ol yig bolğay (AY 620/04)

Karahanlı, Harezm ve Kıpçak Türkçesinde de (İML 12) “baba” anlamında *ata* sözcüğü kullanılmaktadır:

Atahğ atasız qalır yalnguzun

Analığ anasız bolur ögsüzün (KB 5380)

menğzedi *atasınğa*, öykündi *atasınğa* (MM 190/01)

Tefsirde “baba” anlamındaki *ata* sözcüğü 14 farklı yerde kullanılmaktadır:

...yā öziniñ *atalarive atasınıñ* atası *ata* hükmedür. (KT 52b/27)

... yā öz *atalarınığ*ız évleri... (KT 59b/21)

2.1.2.2. 'Amm

“Amca, babanın erkek kardeşi” anlamındaki Arapça *'amm* sözcüğü (Lane, 1874, s. 2149), Eski Türkçede aynı zamanda “büyük erkek kardeş” anlamında da kullanılan *eçi* sözcüğü ve Kıpçak Türkçesinde *eççi* (Toparlı vd., 2007, s. 69) ~ *çi* (Kİ 37) sözcükleri ile ifade edilmektedir.

Tefsirde “amca” kavramı, üç yerde geçen *'amm*⁷ sözcüğünün dışında Türkçe *atalarınığızınıñ ér qarındaşı* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

...yā öz *atalarınığızınıñ ér qarındaşığızınıñ* évleri...(KT 59b/22)

2.1.2.3. 'Amme

“Hala, babanın kız kardeşi” anlamındaki Arapça *'amme* sözcüğü (Çağbayır, 2007a, s. 236), tefsirde Arapça kökenli *hālā*⁸ sözcüğünün dışında Türkçe *atanığızınıñ kız qarındaşları* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

...yā öz *atanığızınıñ kız qarındaşları*niñ évleri... (KT 59b/23)

2.1.2.4. Ebnā'-i Bu'ületi

“Kocasının üvey oğlu” anlamındaki *ebnā'-i bu'ületi* sözcüğü (Ünlü, 2007, s. 30) tefsirde *érleriniñ oğlanları* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

... yā öziniñ *érleriniñ oğlanları* kim alar dağı oğlanlar hükmedürler...(KT 53a/02)

2.1.3. Anne tarafından akrabalık bildiren adlar

2.1.3.1. Ümm ~ Vālide

“Anne” anlamındaki Arapça *ümm* ve *vālide* sözcükleri (Lane, 1863, s. 89; Lane, 1893, s. 2967), tefsirde *ana* sözcüğü ile ifade edilmektedir. İlk olarak Eski Uygur Türkçesi döneminde karşımıza çıkan *ana* sözcüğü (Clauson, 1972, s. 169), *Orhun Ábideleri*'nde *ög* terimi ile Karahanlı, Harezm ve Kıpçak Türkçesinde de (“*anna*” CC 114) *ana* terimi ile ifade edilmektedir:

⁷ *'Ammñ* ve *hālalar* zikrini kılmadı anıñ üçün kim alar qarındaşlar hükmedürler. (KT 53a/05-06)

⁸ Envār'da ayıtpdur kim ihtiyātraқ oldur kim ziyet yerlerini 'am ve *hālğa* körsetmegeyler. (KT 53a/06)

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU 19-20-21 NİSAN 2018 BİLDİRİ
KİTABI

....*ögüm* *çatunuğ* *kötürügme* *teñgri* *il* *birig*[*me* *te*] *ñgri*... (BK/D 21) “...*annem* hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı...”

....*urungut* *karınıning* *anası* *bir* *yüz* *kuvragları* *birle*.... (AY 431/21-22)

anasında *toğsa* *atansa* *atı*
müsafir *bolup* *mindı* *ödlek* *atı* (KB 1388)
atadın *anadın* *uyadın* *tağı*

oğul *kız* *yâ* *ahtıg* *niçe* *asraqı* (MM 1033-34)

Tefsirde “anne” anlamındaki *ana* sözcüğü beş farklı yerde kullanılmaktadır:

... *yâ* *öz* *analarınıgızınıg* *évleri*... (KT 59b/21)

Yâ eger *kişi* *alarnı* *mâyideğa* *kim* *ataya* *anaya* *anınğ* *yavuk* *çarındaşları* *évide* *tertîb* *kılıp* *érdiler* *da’vet* *körsetse* *érđi* *qabûl* *kılmas* *érdiler*. (KT 59b/15)

....*yâ* *öz* *analarınıgızınıg* *ér* *çarındaşlarınığ* *évleri*, *yâ* *öz* *analarınıgızınıg* *ékeçi* *sinğilleri-* *ning* *évleri* ... (KT 59b/24-25)

Ve *zinâ* *kılmaslar* *kim* *yazuqlarınıg* *anaları* *bu* *üç* *kebîredürler*. (KT 68a/12-13)

2.1.3.2. Hâle

“Annenin ablası veya kız kardeşi, teyze ” anlamındaki Arapça *hâle* sözcüğü (Kanar, 2009, s. 796) tefsirde sadece bir yerde ve *analarınıgızınıg* *ékeçi* *sinğilleri* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

... *yâ* *öz* *analarınıgızınıg* *ékeçi* *sinğilleriniğ* *évleri*... (KT 59b/24)

2.1.3.3. Hâl

“Dayı” anlamındaki Arapça *hâl* sözcüğü (Kanar, 2009, s. 795) tefsirde sadece bir yerde ve *analarınıgızınıg* *ér* *çarındaşları* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

... *yâ* *öz* *analarınıgızınıg* *ér* *çarındaşlarınığ* *évleri*...(KT 59b/23-24)

2.1.3.4. Beni İhvâni

“Kadının erkek kardeşinin oğlu, yeğen” anlamındaki Arapça *beni ihvâni* sözcüğü (Ünlü, 2007, s. 31) tefsirde sadece bir defa kullanılmakta ve *aga ini oğlanları* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

...*öziniğ* *aga ini oğlanları*... (KT 53a/03)

2.2. Genel Anlamda Akralalık Bildiren Terimler

Kur’ân tefsirinde genel anlamda akrabalık bildiren toplam 6 tane terim (*aşhâb*, *ümme*, *çavim*, *zürriyet*, *ehl*, *şu’üb*, *zü’l-kurbâ*) tespit edilmiş olup bunlardan sadece iki tanesinin Türkçe karşılığı yer almaktadır (Temel, 2013, s. 123-125):

2.2.1. Aşhâb

Arapça “sahip, dost” anlamındaki *sâhib* kökünden gelen ve çoğul biçimi olan *aşhâb* sözcüğü “Hz. Muhammed’i sağlığında gören, sohbetinde bulunan, Kur’ân’ı ve İslâm’ı bizzat kendisinden öğrenen İslâm büyükleri” anlamına gelmektedir (Çağbayır, 2007a, s. 313). Bu sözcük ayrıca “aralarında yakınlık ve muhabbet bulunan kişiler” için de kullanılmaktadır (Ünlü, 2007, s. 4).

Tefsirde *aşhâb* sözcüğüne karşılık olarak *ige* sözcüğü yer almakta ve beş farklı yerde kullanılmaktadır:

Ve *ilhâh* *kılmanğızlar* ve *év* *éşikide* *oltur-manğızlar* *kim* *ol* *év* *igesiniğ* *mezerretidür*. (KT 52a/26-27)

Ve *oldur* *ol-kişi* *kim* *tükel* *hikmet* *bile* *kıldı* *kêçe* ve *kündüzni* *ihtilâf* *igeleri*, *ya’nî* *biri* *biriniğ* *muğâlifi*. (KT 67b/11-12)

Bélkim *alar* *yol* *azğanraqdurlar* *tavarlardı* *kim* *alar* *öziniğ* *igesi* *müte’ahhidiniğ* *inçiyâdını* *kılurlar*. (KT 65b/26-27)

2.2.2. Zü’l Kurbâ

Kur’ân’da akrabalığı ifade eden kavramlardan biri de “mekân veya zaman yönünden yakınlık, bir şeyin yakın olması” anlamlarındaki Arapça *zü’l kurbâ* sözcüğüdür (Ünlü, 2007, s. 6). Tefsirde *yavuk* olarak yer alan bu ibare sekiz farklı yerde kullanılmaktadır:

Yırağ ve *yavuk*-*dın* *iptilâ’* ve *yazuqlarını* *şayd* *kılır*. (KT 52b/12-13)

*Yavuk**dur* *kim* *ol* *bulutniğ* *yaşını-niğ* *yaruğluğı*. (KT 57a/26-27)

Yâ eger *kişi* *alarnı* *mâyideğa* *kim* *ataya* *anaya* *anınğ* *yavuk* *çarındaşları* *évide* *tertîb* *kılıp* *érdiler* *da’vet* *körsetse* *érđi* *qabûl* *kılmas* *érdiler*. (KT 59b/15)

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU 19-20-21 NİSAN 2018 BİLDİRİ
KİTABI

SONUÇ

Şeybânîler dönemine ait olduğu tahmin edilen Doğu Türkçesi Kur'ân Tefsiri'nin 49^b-69^b varakları arasında yer alan Nur ile Furkan surelerinde, Arapça akrabalık adlarının karşılık geldiği toplam 20 tane Türkçe terim tespit edilmiştir. Türklerin yaşamında, konar-göçer sosyo-kültürel yapının en küçük birimi olan aile ve buna bağlı olarak gelişen akrabalık ilişkileri büyük önem taşımaktadır. Türk devlet yapısının da güçlü olmasının altında, sağlam temellere dayalı aile ve akrabalık ilişkileri yatmaktadır.

Tefsir metnindeki kuruluşları itibari ile genelde sözcük öbeğinden meydana gelen bu akrabalık adları, Türk dilinde oldukça geniş bir yer kaplamaktadır. Her bir akrabalık ilişkisinin ayrı sözcüklerle ifade ediliyor ve bu kadar pek çok terimin kullanılıyor olması, Eski Türk toplumunun *oguş>uruk>bod>bodun* şablonunda kurulan aile yapısının “birlikte hareket etme ve hep bir arada olma” mefkûresinden ve Türk tarihinin sülalelere dayalı bir devlet ve medeniyet modeline sahip olmasından ileri gelmektedir. (Alışık, 2014, s. 182; Yıldırım, 2004, s. 291-321).

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Alışık, C. E. (2014). “Orta Asya Türk-Moğol Tarihçiliğinde Türk Soylu Toplulukların Ortak Tarihi ve Edebî Anlayışı Üzerine Katkıları”. *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, I, 11-13 Kasım 2014, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Kültürel Etkinlikler Müdürlüğü, s. 171-185.
- Arat, R.R. (1947). *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig I Metin*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Arat, R.R. (1959). *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R.R. (1964). “Eski Türk Hukuk Vesikaları”. *Journal de la Société Finno-Ougri-enne*, 65, s. 13-77.
- Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası-Giriş, Metin, Notlar, Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1939). *Divanü Lügât-it-Türk Tercümesi I*. Ankara: Alâeddin Kırâl Basımevi.
- Atalay, B. (1940). *Divanü Lügât-it-Türk Tercümesi II*. Ankara: Alâeddin Kırâl Basımevi.
- Atalay, B. (1941). *Divanü Lügât-it-Türk Tercümesi III*. Ankara: Alâeddin Kırâl Basımevi.
- Atalay, B. (1943). *Divanü Lügât-it-Türk Dizini “Endeks”*. Ankara: Alâeddin Kırâl Basımevi.
- Barutçu-Özönder, F. S. (2003). “Erken Orta Türkçede Buddhist ve İslâmî Terminoloji Üzerine Bir Karşılaştırma”. *KÖKSAV*, V (1), Bahar, s. 13-31.
- Battal, A. (1988). *İbn-i Mühennâ Lûgati*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, (Çev. H.İ. Usta, E. Amanoğlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1968). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- Çağbayır, Y. (2007a). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*. I, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çağbayır, Y. (2007b). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*. II, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Doerfer, G. (1968). *Türkischer und Mongolische Elemente Im Neupersischen*, Band I, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Eckmann, J. (1975). “Kur'ân'ın Doğu Türkçesine Tercümeleri”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXI, 31 Aralık 1973, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 15-24.
- Ergin, M. (2008). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gömeç, S. (2001). “Köktürkçe Belgelerdeki Bazı Akrabalık İsimleri”. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (173), s. 1-6.
- Gömeç, S. (2002). “Divanü Lügât-it Türk'te Akrabalık Bildiren Terimler”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XX (32), s. 133-142.
- Hamidullah, M. (1965). “Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Yazma Tercümeleri”. *Türkiyat Mecmuası*, XIV, s. 65-79.
- İnan, A. (1961). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1988). “Şeybanlı Özbekler Çağına Ait Bir Çağatayca Kuran Tefsiri”. *TDAY-Belleten 1962*, s. 61-66.
- Kanar, M. (2009). *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kuun, C. G. (1880). *Codex Cumanicus*. Budapestini: Academia Hung.
- Lane, E. W. (1863). *Arabic-English Lexion*, Part I, London: Williams and Norgate.
- Lane, E. W. (1865). *Arabic-English Lexion*, Part II, London: Williams and Norgate.
- Lane, E. W. (1872). *Arabic-English Lexion*, Part III, London: Williams and Norgate.
- Lane, E. W. (1874). *Arabic-English Lexion*, Part V, London: Williams and Norgate.
- Lane, E. W. (1877). *Arabic-English Lexion*, Part VI, London: Williams and Norgate.
- Lane, E. W. (1893). *Arabic-English Lexion*, Part VIII, London: Williams and Norgate.
- Li, Y.S. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul: Simurg Yayınevi.

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU 19-20-21 NİSAN 2018 BİLDİRİ
KİTABI

- Orhan, B. (2005). *Arap ve Latin Harfleri ile Kelime Anmalı Kurân-ı Kerîm Meâli*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Sağol, G. (1997). “Kur’an’ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Üzerinde Yapılan Çalışmalar”. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (8), s. 379-396.
- Şimşek, Y., Sertkaya, O. F. (2015). “Horezm Türkçesi ile Yapılan Kur’an Tercümelelerinden Meşhed Nüshası Üzerine İlk Bilgiler- I”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, IV(4), s. 1382-1412.
- Tabaklar, Ö., Bolyabayev, S. (2017). “Çağatayca Mevahib-i Aliyye (Tefsir-i Hüseyinî) Tercümesi”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 57(57), s. 237-258.
- Taşagıl, A. (2000). “İdil Bulgar Hanlığı”, *İslâm Ansiklopedisi*, 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, s. 472-474.
- Temel, E. (2013). *Doğu Türkçesi Kur’an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Togan, A.Z.V. (1960). “Londra ve Tahran’daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, (3), 1959-1960, s. 133-160.
- Togan, A.Z.V. (1981). *Umumi Türk Tarihi’ne Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2007). “Kur’an’da Akrabalık Kavramı ve Eski Türkçe Kur’an Tercümelemindeki Karşılıkları Üzerine”. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu (27-30 Kasım 2007)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 1-48.
- Yıldırım, D. (2004). “Türk Medeniyetinin Sınırları ve Değişim Süreçleri”. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2002 Bildiriler*, 8-10 Mayıs 2002, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 291-321.
- Yüce, N. (1988). *Ebu’l-Kâsım Cârullâh Maḥmūd Bin ‘Omar Bin Muḥammed Bin Aḥmed Ez-Zâmaḥşarî El-Hvârizmî Mukaddimetü’l-Edeb Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, N. (1993). “Eine neu entdeckte Handschrift des Mitteltürkischen”. *Sprach-und Kulturkontakte der Türkischen Völker*. (Materialien der zweiten Deutschen Turkologen-Konferenz Rauschholzhausen, 13-16. Juli 1990, herausgegeben von Jens Peter Laut und Klaus Röhrborn. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 37).
- Zülfikar, H. (1974). ”Çağatayca Bir Kuran Tefsiri”, *Türkoloji Dergisi*, VI(1), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 153-195.
- Усмонов, И. (2010). *Гулноза Сандова, Яъқуб Чархий тафсирининг турркий таржимаси (таржимас тафсири Чархий)*, Тошкент.

KISALTMALAR

AY	Ceval Kaya (1994). <i>Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin</i> , Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
BK/D	Bilge Kağan Âbidesi/ Doğu yüzü
bkz.	Bakınız
BK/K	Bilge Kağan Âbidesi/ Kuzey yüzü
CC	Comes Géza Kuun (1880). <i>Codex Cumanicus</i> . Budapestini: Academia Hung.
DLT II	Besim Atalay (1940). <i>Divanü Lûgât-it-Türk Tercümesi II</i> . Ankara: Alâeddin Kiral Basımevi.
DLT III	Besim Atalay (1941). <i>Divanü Lûgât-it-Türk Tercümesi II</i> . Ankara: Alâeddin Kiral Basımevi.
H.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
IB	Talat Tekin (2013). <i>İrk Bitig</i> . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
İML	Aptullah Battal (1988). <i>İbn-i Mühennâ Lûgati</i> , Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
KB	Reşit Rahmeti Arat (1959). <i>Kutadgu Bilig</i> . Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Kİ	Ahmet Caferoğlu (1931). <i>Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk</i> , İstanbul: Evkaf Matbaası.
KT/D	Kül Tigin Âbidesi/ Doğu yüzü
KT/G	Kül Tigin Âbidesi/ Güney yüzü
KT/K	Kül Tigin Âbidesi/ Kuzey yüzü
KT	Emine Temel (2013). <i>Doğu Türkçesi Kur’an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Dizin-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)</i> , Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
M.	Milâdî
MM	Ali Fehmi Karamanlıoğlu (2006). <i>Mu’inü’l-Mürîd</i> . İstanbul: Beşir Kitabevi.
Tal. I	Talas Yazıtı/ I. yüz
TS	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi nüshası
YA	Yusuf Ağa Kütüphanesi nüshası